

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond

Kadi Karine

EISMA JA ANDI KÜLA ARHITEKTUURIPÄRANDI ANALÜÜS
KAITSE JA KASUTUSETTEPANEKUD

BAKALAUREUSETÖÖ

Juhendaja: dots Leele Välja

Tallinn 2008

Sisukord

1. SISSEJUHATUS	3
2. PIIRKONNA KIRJELDUS.....	5
3. PIIRKONNA JA HOONESTUSE KUJUNEMINE	8
3.1. I Maailmasõja eelne aeg.....	8
3.2. Maailmasõdadevaheline aeg	14
3.3. Nõukogude Liidu periood	18
3.4. Uus Eesti Vabariik	21
4. EISMA JA ANDI KÜLA ARHITEKTUURSE PÄRANDI ÜLDISELOOMUSTUS.....	22
4.1. Maailmasõja eelne aeg	22
4.2. Eesti Vabariigi aeg.....	24
4.3. Nõukogude periood	27
4.4. Uus Eesti Vabariik	29
4.5. Kõrvalhoonetest	31
4.6. Kokkuvõtte olulisematest ehitusetappidest	36
5. EISMA JA ANDI KÜLA MILJÖÖ JA KÜLA DOMINANDID	37
5.1. Eisma ja Andi küla miljöö.....	37
5.2. Küla dominandid.....	39
6. HOONESTUSE HINDAMISE VÄÄRTUSKATEGOORIADEST	43
7. KAITSE- JA KASUTUSETTEPANEKUD.....	45
7.1. Uushoonestus	46
7.2. Olemasolev hoonestus	47
7.4. Rangem režiim – Andi küla	49
7.3. Piirded, haljastus, väikevormid.....	50
7.4. Üldised soovitused.....	50
8. KOKKUVÕTE.....	52
9. SUMMARY	54
10. KASUTATUD ALLIKMATERJALID.....	56
11. LISAD.....	59

1. SISSEJUHATUS

Käesolev töö on valminud Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise eriala bakalaureusetöona. Töö objektiks on Lääne-Virumaal Vihula vallas asuvad põlised rannakülad Eisma ja Andi ning töö käsitleb külade ajaloolist kujunemist, arhitektuurset keskkonda ning selle kaitsmist.

Töö eesmärgiks on:

- Anda ülevaade Eisma ja Andi küla üldisest kujunemist ning ehitusajaloolisest arengust olemasolevate allikate põhjal.
- Selgitada vaatluse ning ajaloolise tausta analüüsi tulemusel välja küladele iseloomulikud ehitustavad
- Selgitada analüüsi tulemuste põhjal välja piirkonna miljöö ja hoonete väärtused
- Koostada ettepanekud külamiljöö ning hoonete kaitseks ja edaspidiseks kasutamiseks

Teema valikut ajendas Kultuuriministeeriumi poolt hallatav riiklik „Maa-arhitektuuri ja –maastike” arengukava seirealade projekt, mis on valinud üheks uuritavaks ja jälgitavaks alaks piirkonna, kuhu kuuluvad põlised Virumaa kaluri- ja suvituskülad Vainupea, Eisma, Andi, Rutja ja Karepa. Seirealade esmane ülesanne on ala kujunemisloo põhjalik uurimine ning seejärel iga 5 – 10 aasta tagant kordusvaatluste teostamine, selgitamaks välja toimunud muutused.

Väärtusliku külakeskkonna säilitamine on muutunud aktuaalseks ka maakonna- ja vallaplaneeringutes. Eismast ja Andi külast on põgusalt räägitud Vihula valla üldplaneeringus¹ ning Lääne-Virumaa maakonnaplaneeringu teemaplaneeringus „Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused“². Mõlemad annavad vaid üksikuid mitte piisavalt efektiivseid instrumente pärandi kaitseks. Sellest tulenevalt on käesoleva töö üks eesmärk pakkuda alusmaterjal külade väärtusliku arhitektuurse keskkonna paremaks kaitseks.

¹ ENTEC AS. Vihula valla üldplaneering. 2002.

² Lääne-Viru maakonnaplaneeringu teemaplaneering „Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused“. 2006.

Kuigi Eisma ja Andi küla on ajalooliselt ja administratiivselt eraldi külad (vt foto lk 7), siis tänapäeval pole nad enam visuaalselt eristatavad. Seetõttu on edasises käsitluses neid reeglina käsitletud ühtse tervikuna.

Ajaloolise tausta koostamisel on ametlike kirjalike allikate ja käsitluste vähesuse tõttu toetunud enamuses Lembit Valteri memuaaridele ja külarahva suusõnalisele infole. Seepärast algab Eisma "mälu" laias laastus alles 19. sajandi lõpus. Antud töös on rõhk just sellest ajast algavatel protsessidel.

Ajaloolise tausta avamine ning välitöödena läbi viidud vaatlused annavad aluse arhitektuurse pärandi ning küla struktuuri ja miljöö iseloomustamiseks, mis on kaitse- ja kasutussepanekute tegemisel ülioluline.

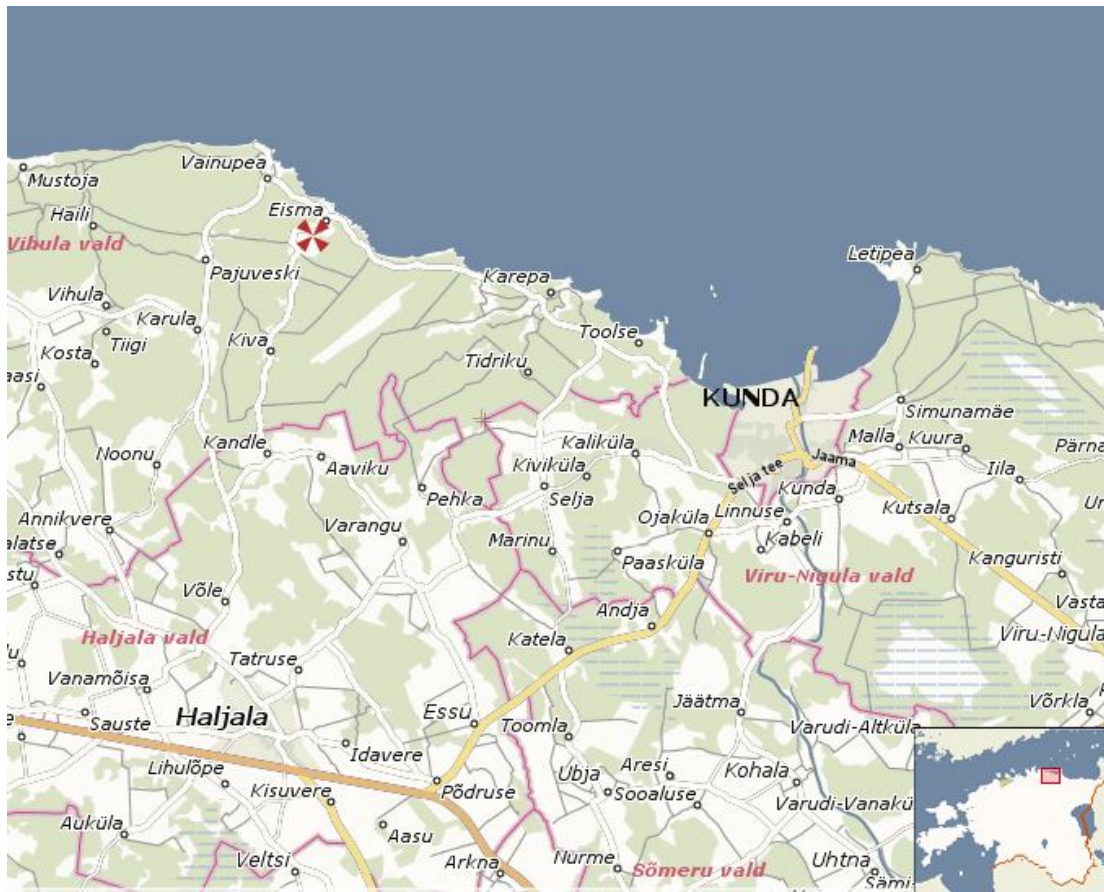
Kaitse- ja kasutuse reguleerimine on vajalik tagamaks identiteeditunde säilimist ning materiaalsete väärtuste edasikandumist tulevastele põlvetele. On küllalt väikelinnu, mille arhitektuuripärandiga tegeletakse. Rääkimata siis tänaseks suhteliselt põhjalikult uuritud Eesti suurematest linnadest. Külakeskkonna käsitlusi on aga tunduvalt vähem. Näidetena võib välja tuua Peipsi looderanniku miljööväärtuslike alasid puudutavat tööd³ ning Saku valla miljöökaitsealade piiritlemise ja kasutustingimuste seadmise tööd⁴.

Samas on see teema, mille avamine on oluline. Oluline eriti lähtudes aspektist, et mida rohkem inimene teab, kus ta elab ja mida ta omab, seda paremini keskkonnale omane ning väärtuslik läbi aja säilivad.

³ ENTEC AS, Kõll, K. Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad, Tallinn, 2004

⁴ Välja, L. Saku valla miljöökaitsealade piiritlemine ja kasutustingimuste seadmine. Tallinn, 2007

2. PIIRKONNA KIRJELDUS

Eisma ja Andi küla paiknevad Lääne-Viru maakonna põhjaosas Vihula vallas Soome lahe rannikul. Naaberküladeks on põlised suvituskülad Vainupea (idas), Rutja ja Karepa (läänes). Lõuna pool on esimeseks naabriks Kiva küla. Ühel pool meri, teisel mets – nii järgnevad külad üksteisele pikemate või lühemate vahemaade järel.

Eismast ja Andi külast on Tallinnasse linnulennul 90 km ja Rakverre 23 km.

Eisma ja Andi küla asuvad Põhja-Eesti okasmetsasel rannikumadalikul, mis lõuna poolt piirneb Kirde-Eesti lavamaa Põhja-Eesti klindiga.⁵ Küladest lõunas umbes 9 km kagusel Kandle all on platoo küll maastikul jälgitav, kuid ära kulutatud lubjakiviastang on mattunud pinnakatte alla.

Maastik Eisma ümbruses on vahelduv – liivanõmmed vahelduvad madalamate, kohati isegi soiste, aladega. Hoonestuse ja õue asukoha jaoks on valitud kõrgemad, kuivemad ning heina- ja põllumaadeks sobimatud alad.

Külaid ümbritsevad metsamassiivid. Ülekaalus on okasmetsad. Leidub ka valgusrohkeid ning marja- ja seenerikkad männikud. Liivanõmmedel kasvab männimets. Kõrgeimaks kohaks võib lugeda mäeseljandikku Andi ja Pajuveski külade vahel – nn Ongnõmme mäe.

Eisma asub Ändala lahe ääres. Rannajoone pikkuseks võib lugeda umbes 3 km. Eisma rannalõik läheb veepiiril valdavalt üle liivarannaks, merepõhi on enamasti kivine ning rannajoon vähe liigestatud.

Kiviste ja väheviljakate muldade tõttu on ala säilitanud tänaseni suhteliselt loodusliku ilme.⁶

⁵ Linkrus, E. Põhja-Eesti rannikumadalik ja Soome lahe saared. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 1998.

⁶ Vihula valla üldplaneering, lk 8.

3. PIIRKONNA JA HOONESTUSE KUJUNEMINE

3.1. I Maailmasõja eelne aeg

Arvatavasti elati käsitletavatel aladel juba muinasajal, kuigi ühtegi otsest tõendit selle kohta pole. Millal Eisma või Andi küla asustati ei ole samuti teada, sest kirjalikke andmeid pole. Naabruses asuvate külade Vainupea ja Rutja kohta on andmeid 15.sajandist ja võib arvata, et ka Eisma koos Andi külaga oli tol ajal juba olemas. Vainupead on nimetatud aastal 1499 – Vainupäh-By; Rutja küla esmakordse nimetamise ajaks loetakse 1425. või 1489. aastat.¹⁰

17. sajandist leiduval kaardil on Eisma ja Andi küla aladel asustused olemas – vastavalt Heinsama ja Peetirand. Sarnased andmed pärinevad ka 1790. aasta maamõõtmise ülevaatest.¹¹ Nimi Heinsama tulenes ilmselt Hein-k-maast (heinarikas maa). Kahjuks puuduvad täpsemad viited kasutatud allikale

Verstakaardi analüüs näitab, et küla Vainupeapoolses osas lookles tee rannajoont järgides märksa rohkem kui tänapäeval. Allikate puudumisel võib vaid oletada, et sealse tee ääres asus mõisa võimuperioodil lisaks mõisniku enda suvemajale ka väiksemaid suvilaid.

Praktiliselt hoonestamata oli risttee ümbrus. Rutja poole oli viimane Kadaneeme elamu.

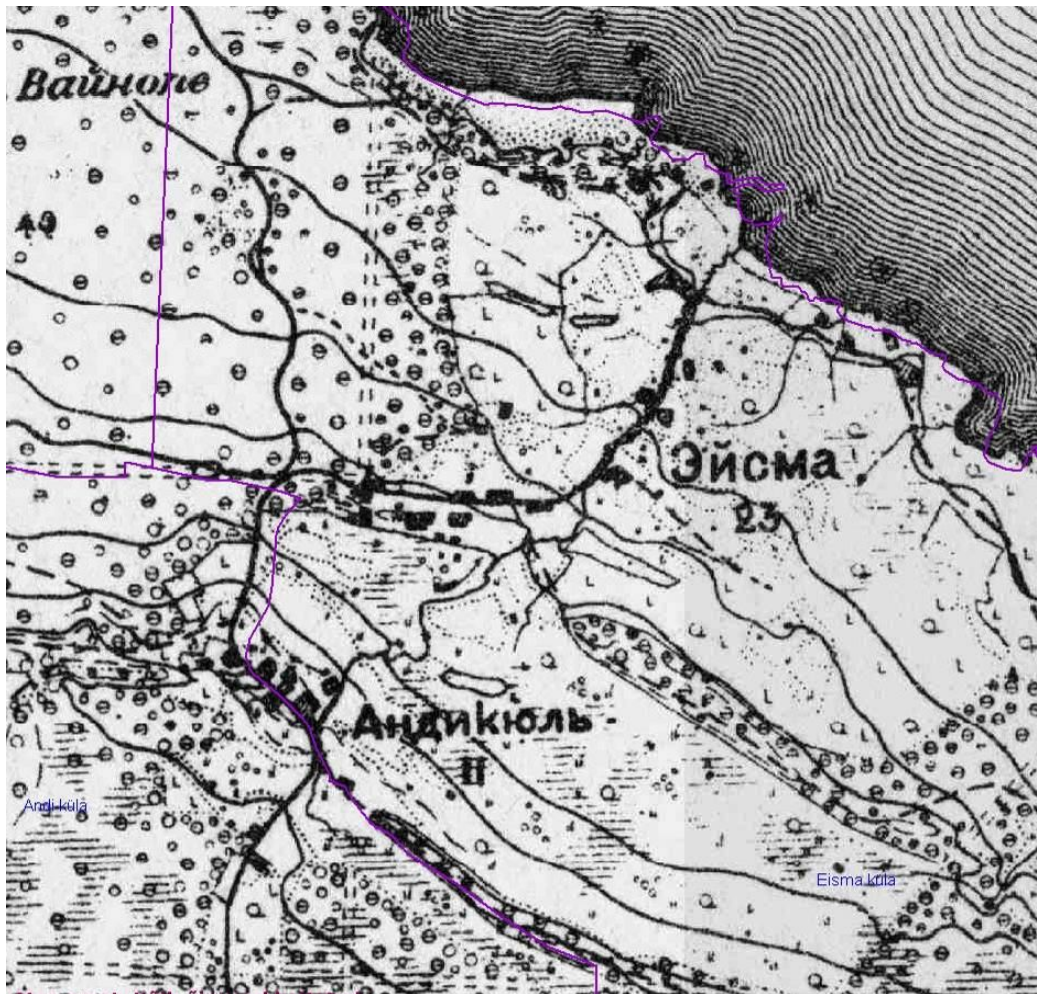
Andi küla Kandle poolses osas on verstakaardil näha teine-teiselpool teed kaks tänaseks täielikult hävinenud talukohta (Kaprali ja Kiviku).

Loetavad on tol ajal veel kasutuses olnud nn Kabelitee, kust Andi küla elanikud Vainupea kabelisse käisid, ning Pajuveski vesiveskisse viiv tee.

Võrreldes tänapäevase kaardiga on hoonestus tihenened ning hoonestus on jadamisi ristee suunas kokku kasvanud.

¹⁰ Valter, L. Eisma mälestusi. Carlton Taylor Graphics Inc./Oma Press Limited. Toronto, 1998, lk 9

¹¹ Valter, L. Veel Eisma mälestusi. Toronto: Esto Typesetting/Estoprint. Toronto 2001, lk 20

Verstakaart. Maa-ameti kaardiserver.

Haljala kihelkonnas asunud Eisma ja Andi küla kuulusid Kandle mõisa valduste hulka. Kandle mõis asub Lääne-Virumaal Haljala vallas, umbes 8 km Andi külast ja Eismast. Eisma randa nimetati mõisaga seondult ka Kandlerannaks (Kandlesche Strand). Kandle mõisa peahoone, mida mainiti esmakordselt 1583. a, oli tagasihoidlik ühekorruseline viilkatusega puidust ja kivist hoone.¹²

¹² Praust, V. Virumaa mõisad. Tänapäev, 2005. Lk 49.

Kandle mõis u 1915. Foto Praust, V. Virumaa mõisad. 2005, lk 48.

Tänapäevaks pole Kandle mõisasüdamest peaaegu ühtegi algupärast hoonet säilinud. Need vähesedki hooned, mis 21. sajandisse jõudsid, on osaliselt või täielikult lammutatud või ümberehitatud.

Mõisa viimasel omanikul Arnold von Dehnil oli Eismas suveresidents, mida kutsuti ka Villa Einsamiks või „Lusthooneks”.¹³

Von Dehnide suvila Eismas („Lusthoone”). Perekond Karine fotokogu.

Päris mere lähedal asuval krundil asus kahekordne suvemaja, mille juurde kuulus vankrikuur talliga, tenniseväljak ja muud. Pärast Vabadussõda läbi viidud maareformi alusel kaotasid von Dehnid oma mõisa, kuid „Lusthoonet” võisid nad edasi kasutada.¹⁴ Nõukogude ajal oli hoones Eisma kauplus. Tänapäevaks on hoone eraomanduses ning ilmelt oluliselt muutunud.

¹³ Valter 1998, lk 25

¹⁴ Sealsamas, lk 141

Kauplus „Lusthoones”. Foto Valter, L. Eisma mälestusi. 1998, lk 128.

„Lusthoone” eraomanduses. 2007.

Tsaariajal kuulusid talud rendi alusel Kandle mõisnikule, kelle poolt läbi viidud maareform mõjutas oluliselt 19. saj lõpu külamaastikku. Reform tähendas nn lahusmaatükkide talust eemale viimist. Põllumaad jäid talu juurde, karjamaad (ca 1 ha) olid veidi eemal küla lähedal ning kõige kaugemale (ka kuni 5 km) viidi heinamaad (ca 7 ha). Sel viisil läbi viidud ümberkruntimine andis külale kompaktse tiheduse – talud ei paigutunud üksteisest kaugemale.¹⁵

Kuigi talude päriseksostmise õigus anti Eestimaa talupoegadele juba 1865. aasta talurahvaseadusega, siis Eisma ja Andi küla talude päriseksostmine algas alles 20. sajandi algul, sest mõisnik ei olnud varem nõus müüma. Mõisnik lasi peremeestel 1890. aastatel kõik uued rehemajad ehitada.¹⁶ Põllunduse vähesest osatähtsusest tingituna ehitati siinsetes rannakülades rehemajad väiksemad kui sisemaal. 20. saj I kümnendil läks päriseks müümine siiski lahti. Koos maade ja hoonetega osteti päriseks ka paadi koht rannas ehk kalapüügi õigus.¹⁷ Need, kes ei soovinud või kellel polnud võimalust talu osta, asusid tavaliselt kalurikohtadele.

¹⁵ Vestlus N.Karinega, 16.11.07, märkmed autori valduses

¹⁶ Vestlus E. Parnauliga, 22.11.07, märkmed autori valduses

¹⁷ Eeskontrakt maa päriseksostmiseks A. Von Dehni ja K. Liebreichi vahel, 1910, perek. Karine erakogu

Eisma kalarand oli küla omapärasemaid vaatamisväärsusi. Vee piiril asusid valgamad (lautrid) - igal paadil oma kindel koht. Nendest maa poole olid paadikuurid. Igäühe ees „kepsel” ehk vinn, mille abil paadid kaldale veeti.

Edasi maa poole asusid akendeta palkidest õlg- või pilbaskatustega võrgumajad. 1967. a viidi üks 20. saj algul Eisma rannas ehitatud võrgumajadest Eesti Vabaõhumuuseumisse kui näide piirkonnale omasest rannaehitisest. Võrgumajadest edasi asusid vabed, kus kuivatati kalavõrke.

Võrgumajad. Vasakul ja esiplaanil vinn ehk „kepsel”. Foto Valter, L. Veel Eisma mälestusi, 2001, lk 159.

Võrgumajad. Perekond Karine fotokogu.

Eisma võrgukuur Eesti Vabaõhumuuseumis. Eest- ja külgvaade. Foto O. Pärtna, 1967. Eesti Vabaõhumuuseumi fotokogu.

Vabed (foto Vainupealt!). Reet Markini fotokogu.

Kahjuks on nõukogudeaegsete protsesside tulemusena kalurikülamiljöö tänaseks pöördumatult ajalukku kadunud.

Kuigi Eismast ja Andi külast räägitakse tavaliselt kui ajaloolistest kaluriküladest, siis olid külad juba 19. sajandi lõpust ka suvituspiirkonnaks, nii nagu naabruses asuvad Karepa, Rutja ja Vainupea. Eismasse tuldi enamasti Rakverest ning suvitajaskond oli üksikute eranditega eestlased, kes suvitasid taludes, erinevalt Vainupeast, kus suvitajateks sakslased, kes ehitasid Vainupeale isiklikke suvilaid. Peaaegu igas Eisma ja Andi küla talus oli „linnasaksu” ja kuna talumajas oli ruumi vähe, siis kolis pererahvas suvitajate tulekul sauna.¹⁸

Virumaa koguteos aastast 1924 „reklaamib“ külasid kui „kohti, kus linnaelu end kuidagi meelde tuletada ei lase, sest siin ollakse sellest kaugel ja kallima ühenduse tõttu ei pääse ebasuvitajad siia teisi tülitama.“¹⁹

¹⁸ Valter 1998, lk 37

¹⁹ Rosenberg, E. Wirumaa. Wiru maakonnawalitsus. Rakvere, 1924, lk 384

Suvitajate rohkus tõi Eismasse ja Andi külla ideid linnast ning andis seeläbi tõuke küla ilme kujunemisele.

20. sajandi algul jõudsid uued moevoolud ja elustiil rannakülla. Tänu talude päriksostmisele, hariduse kättesaadavusele (kohalikele koolidele lisaks ka Käsmu Merekooli mõju), sõbrakaubandusele Soomega ja teenimisele kaubalaevadel (kaugesõit) algas uute elamute ehitamine ja vanade majade ajakohastamine. Pärast 1910. aastat ehitatud elamud ehitati juba rehest eraldi.

3.2. Maailmasõdadevaheline aeg

Enamus eelmise sajandi lõpus ehitatud rehielamud ehitati 1930. aastatel ringi nii, et rehi eraldati elamust. Ehitamisel võeti eeskuju mõisast, linnast ning Eisma ja Andi küla puhul ka Soomest, kellega oli palju vastastikkuseid suhteid (sõbrakaubandus). Suurem ümberehituste laine toimus korraga. Eks oli neidki, kes sellega ei ühinenud.

Ümberehituste käigus suurendati elamuid rehealuse arvelt ning rehetoast sai köök ja söögituba. Majad vooderdati, õlgkatus asendati puitkatusega ning nüüdsest palju uhkemalele hoonetele lisati enamasti suured pitsilised verandad, mis näitavad ilmselget suvituskultuuri mõju. Verandasid on autentsel kujul mitmel pool Eisma ja eriti Andi küla elamutes ka säilinud.

Topro elamu 1930. aastad. Perekond Karine fotokogu

Ehitati ka uusi kõrvalhooneid – uued rehed ja laudad/tallid ning jääkeldrid.

1930ndatel levis K. Pätsi algatatud üleriiklik kodukaunistamiskampaania, mille ajendil said külas tüüpiliseks ilusti püगतud hekid ning kaunid iluaiad. Elamute ümbrusesse armastati luua

lilleklumpe ja jalgradu. Eisma olevat pakkunud silmale rõõmsat pilti ka hoonete värvikirevusega.²⁰

Piirkonna arengut ja parema poole püüdemist iseloomustab hästi 1939. aastast pärinev vana eismalase arvamus: „Uhkeks lähevad, ei muud. Toredest ajavad taga. Üks ehitab toredama maja kui teine, kolmas paneb paksemalt värvi majaseintele kui neljas. Vanad kalurimajakesed ei passi enam!”²¹

1930. aastate rohked ja kiirelt toimunud ümberehitused toimusid osalt ilmselt aktiivsest piirituse ja soola salakaubaveost saadud rahadega, osalt aga tolle aja kohta üpris avatud majandusest - Soome veeti kartuleid ja puitu, Rakverre kala. Kalade hobuvooritransporti 30 km kaugusele Rakvere turule peab lähikondsete külade hulgas erakordseks ettevõtmiseks pidama. See tagas rahade liikumise ning toetas seeläbi oluliselt külade arengut. Ajapikku kujunes hobuvoorist Rakvere-Eisma bussiliin.

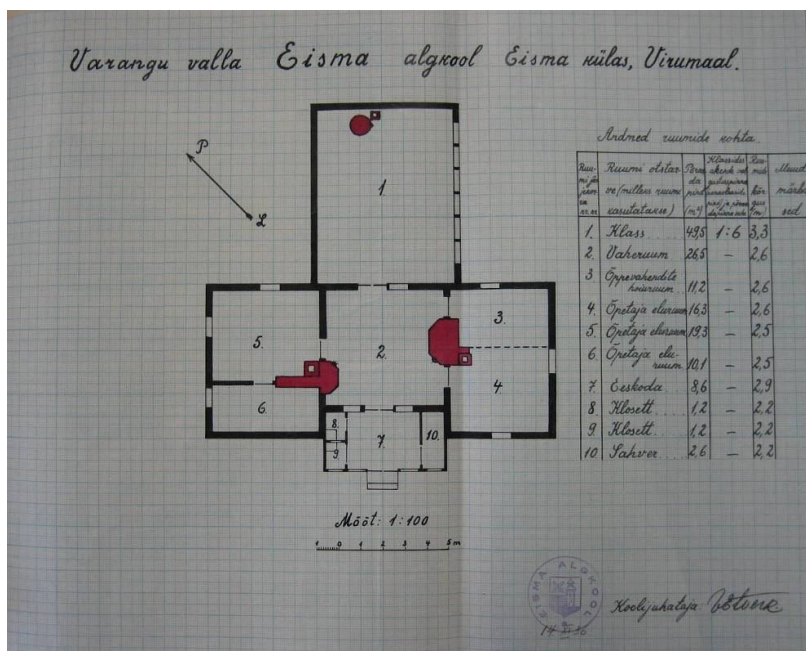
Omariikluse periood tähendas küladele ka selgelt paremat majanduslikku järke, mis kajastub kooli, rahvamaja ja telefoniühenduse rajamises 1920. aastate lõpus ning külarahva omaalgatuslikus Eisma Rahvaraamatukogus. Kõrtsirahva krundil paiknenud kool lõpetas tegevuse 1950. aastate alguses laste vähesuse tõttu. Rahvamaja müüdi 1960. aastatel Tallinna Raamatukaubastule puhkekoduks kuid eismalaste isetegevus kestis endistes koolimaja ruumides veel 1980. aasta põlenguni.

Koolimaja aastal 1930. Foto Valter 2001, lk 162.

²⁰ Tooming, Osvald. Ilusaid suvepäevi rannarahva külalisena. – Virumaa Teataja, 02.08.1939.

²¹ Samas.

Eisma algkooli plaan. Joonis Etverk. F. 1108. N. 13. S. 753.

Rahvamaja ehitamine. Perekond Karine fotokogu.

Tallinna Raamatukaubastu puhkekodu. Perekond Karine fotokogu.

Eesti iseseisvuse lõppedes viidi endisesse von Dehnide suvilasse üle 1913. aastal asutatud Eisma kauplus, mis töötas seal 1990. aastate lõpuni.

Omaaegse mitmekesise külaelu asemel on täna ainsad laiemat kandepinda omavad paigad Eisma puhkemaja, mis ehitati 21. sajandi alguses endisele rahvamaja krundile, ning väga vaevaliselt eksisteeriv väike kauplus Eisma ja Andi küla piiril.

Eisma Külalistemaja. 2007.

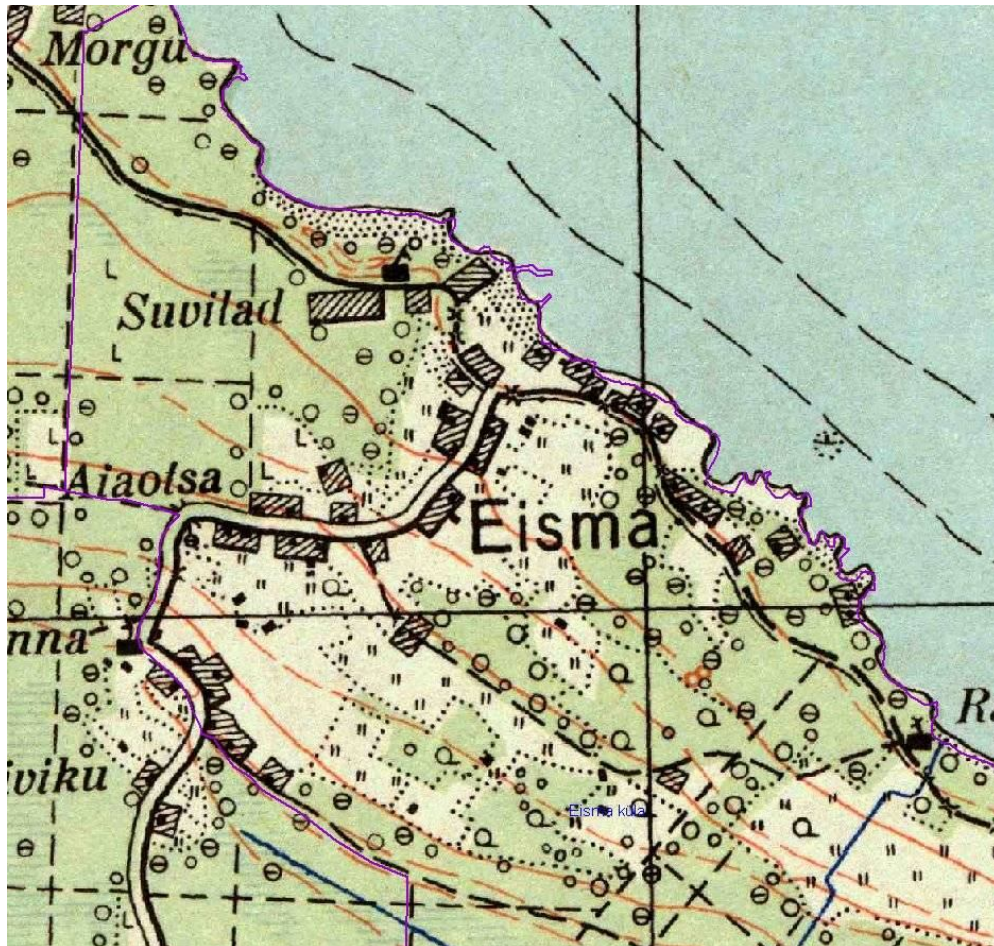
Eisma kauplus (nn Antsu pood). 2008.

Eesti ajal loodi Eisma Rutja poolsesse otsa ja Andi külla metsavahi kohad. Tänapäevaks on metsavahi ametikohad likvideeritud ning hooned eravalduks. Eisma metsavahi ja ja Eisma-Kandle tee vahele loodi ühendus metsatee näol, mille äärde rajati ka kaks talu – Tulli ja Pisi-Maali (viimane hävinenud). Hoonestati ka risttee ümbrus.

Aastatel 1918-40 asutati üle Eesti arvukalt uusi asunikutalusid ning –krunte.²² Nii ka Eisma Rutja poolses osas Pohlametsa ja Raja (endine metsavahi kordon) talude vahelises lõigus. Vabadussõjas osalenud ohvitseridele ja sõduritele lubatud pikad kitsad teest mereni ulatuvad krundid jäid too

²² Alatalu, R. Eesti taluarhitektuur kui rahvuspärand. Rahvusliku taluarhitektuuri kestmine ja kaitse arengukava „Maa-arhitektuur ja –maastik. Uurimine ja hoid“ valguses. Kõide II: Lisad. Magistritöö. Tallinn, 2007. Lk 109

kord hoonestamata. Alles viimastel aastakümnetel on sinna kerkinud kolm elamut – Merekivi, Suurekivi ja Ida-Pikaneeme.

Eestiaegne kaart. Maa-ameti kaardiserver.

3.3. Nõukogude Liidu periood

1940. aastad tõid kaasa Rootsi põgenemise, küüditamise, kooli- ja tööpuuduse ning kolhoosikorra tuleku pärast lahkumise, kuid sellegi poolest jäi päris tühjaks vaid paar talu.

Kolhoosikorra ajal rõhuti Eismas pigem kalapüügil kui vilja- või loomakasvatusele, mis olid pigem oluliseks sisemaal. Seepärast ei kollektiviseeritud Eismas ja Andi külas erinevalt paljudest muudest paikadest Eestis talupidamiste hooneid ega ehitatud põllumajanduslikel eesmärkidel uusi hooneid. Vajadusel kasutati juba olemasolevaid ja nii jäid talukompleksid puutumata. Näiteks oli

kahe talu tallides kolhoosi hobuseid. Samuti ei toimunud nõukogude ajal neis külades tavapärasest maaparandust, mis tähendas küla struktuuri säilimist.

Kahjuks puudutas kolhoosikord kalaranda - arhitektuuriliselt väärtuslikud võrgumajad lammutati ja ehitati ühine paadikuur ja võrgukuurid. Kalurite arvu kahanemise tõttu ühineti Rutja-Karepa kolhoosiga, hiljem Vergi Maksim Gorki nimelise kolhoosiga.²³

1980. aastatel ehitati küll uus ühine paadikuur, kuid paatide ja inimeste puudusel hakkas kalapüük hääbuma. Kirjeldatud ümberehitustööd muutsid kalaranna selliseks, millisena seda tänapäeval näha võib.

Ühine paadikuur. 2007.

Nõukogude ajal uute ehituskruuntide järgi vajadust ei olnud kuna elanikkond oli vähenenud, kuid 1960. aastatel tekkis huvi suvemajade vastu – lisaks elamute ostmisele oli võimalik osta endisi vundamendikohti ja nendele uusi hooneid rajada.²⁴ Tänu tolleaegsele piiratud ehitusvõimalusele ning põllumajandusliku tegevuse väikesele aktiivsusele antud piirkonnas on hästi säilinud ajalooline külastruktuur.

Nõukogude ajal oli rannas pidev valve ning mööda rannaäärt jooksis ülesküntud maariba, mida loata ületada ei tohtinud. Mööda rannikut eraldati 15-kilomeetrine piiritsooni ala, kus võisid liikuda vaid kohalikud elanikud. Külaliste jaoks pidi taotlema eraldi loa külanõukogult.²⁵

²³ Valter 2001, lk 256

²⁴ Vestlus N. Karinega, 12.11.07

²⁵ Valter 2001, lk 102

Käsitletavate külade puhul on ilmselgelt tegemist ääremaaga, kuhu teatud mõjud ei ulatanud, kuna alati on asunud kõikvõimalikest keskustest eemal. Nii kihelkonna- kui maakonnakeskustest. Seetõttu jäid need tihti drastilisematest muutustest puutumata.

Elektriühendus saadi Eismas ja Andi külas 1956. aastal. Asfalteerimist alustati 1960. aastatel – seoses Rutja sõjalennuvälja ehitamisega valmis mööda rannikut looklev Eismat läbiv Vainupea-Kunda tee.

Nõukogude ajal liideti maareformi käigus Andi küla Eismaga. Nimeks jäi Eisma. 1998. aasta asulareformiga eraldati Andi küla taas Eismast, kuid inimeste teadvuses on külad senini pigem üks Eisma, kuna tänapäevaks on külad üpris kokku sulanud. Selle on tinginud ennekõike 1980. aastatel loodud aianduskooperatiivid, mille suvilakruntideks eraldati Andi küla põhjapoolsed põllu- ja heinamaad. Moodustati 6 kooperatiivi - „Laine”, „Kajakas”, „Mere”, „Ranna”, „Toomingas” ja üks ka Eisma küla maadele - igas 15-20 krunti.²⁶ Kuna kooperatiivid asuvad teede äärest eemal ning vana hoonestuse ja kõrghaljastuse „varjus”, siis ei häiri need ajaloolist külapilti. Kooperatiivide ehitamise ajal asfalteeriti Vainupea-Kunda teelt lõuna poole viiv Eisma-Kandle teelõik, mis viib läbi Eisma ja Andi küla.

Suvilakooperatiivid. Tähistatud punasega.

²⁶ Sealsamas, lk 307

3.4. Uus Eesti Vabariik

Eesti vabariigi taasiseseisvumisega ning omandireformiga seoses on näha kiireid muutusi – ehitama on hakatud ajaloolisi traditsioone eiravaid hooneid ning eraldatud ajaloolist külastruktuuri lõhustavaid elamukrunte.

Eismast ja Andi külast on tänaseks kujunenud pigem suvitusküla - enamus alalisi elanikke on pensionärid ning suurem osa elamutest on kasutuses maakodudena. Suvel kihavad külad ja mererand inimestest – enamus Eismale juba aastaid truud suvitajad.

2002. aastal koostati AS ENTECi eestvedamisel Vihula valla üldplaneering, mille eesmärgiks valla territooriumil olevate maa- ning veealade parima kasutusviisi välja töötamine.²⁷ Muu hulgas on planeeringus käsitletud valla arengustrateegiaid, kehtivaid ning kehtestataavaid piiranguid maa kasutusele ja hoonestamisele. Pikema analüüsita on välja toodud vallas asuvate külade miljööd iseloomustav ja väärtused – s.h ka Eisma ja Andi küla (vt pt 5.3. miljöölised väärtused). Täpsemalt on vaatluse alla võetud neli vallas asuvat rannaküla – Altja, Vergi, Mustoja, Käsmu.

²⁷ Vihula valla üldplaneering, lk 4

4. EISMA JA ANDI KÜLA ARHITEKTUURSE PÄRANDI ÜLDISELOOMUSTUS

4.1. Maailmasõja eelne aeg

Tänapäevani on sellest perioodist säilinud küllaltki vähe elamuid ning suurem osa neist on nüüdseks saanud uue näo ja teo.

I Maailmasõja eelsel ajal olid tüüpilised küla ehitised tahutud palkidest seinte ja õlgedest kelp- või poolkelpkatustega. Tüüpiline elamu oli rehemaja – rehetoa, rehealuse ja kambritega. Põllunduse vähesest osatähtsusest tingituna olid siinsetes rannakülades rehemajad väiksemad kui sisemaal. Rehielamud, mis jäid 20. saj alguse suurtest ümberehitustest puutumata, olid enamasti maakivist rehealusega. Tänapäeval on Eisma ja Andi küla rehemajad eranditult kaetud laudvoodri ja plekk- või eterniitkatusega ning rehemaja on tervenisti võetud kasutusele elamuna. Rehetoaast on saanud köök ja rehealusest eluruumid.

Keskküla, Eisma

Nõmmeküla, Eisma

Nurga, Eisma

Jagorahansu, Andi

Mardi, Andi

Teiseks tolle ajastu tüübiks on omapärane rehielamust erinev elamutüüp - kaluri elamu. Väikses viilkatusega palkhoones liitub toale ja köögile kitsas külm koda, kust pääseb sahvrisse. Neid nimetati tavaliselt saunadeks, kuigi neis ei viheldud.²⁸

Ainukeseks loetava sise- ja välislahendusega kalurielamuks on tänapäeval Augusauna elamu. Ülejäänud selle tüübi esindajad on ümberehituste käigus ilmetl täielikult muutunud.

Augusauna, Eisma

Onga, Eisma

Abolini, Eisma

Veel enne vabariigi aega jõudsid Eismasse esimesed taluhäärberid. Heiki Pärdi kirjeldab häärberit kui suurt ja uhket taluelamut, mille eeskujud asusid väljaspool talurahva vana ehituslaadi. Need olid linlik-euroopaliku elulaadi märgid külas, mille ehitamisel võeti eeskuju mõisast ja linnast.²⁹

Selline euroopalik talumaja ilmus Eesti külapilti juba 19. saj II poolel, Eismasse aga 20. saj kahel esimesel kümnendil kui mõisnik lõpuks talukohtade päriseks müümises järele andis. Siitpeale hakati elamuid ehitama rehest eraldi.

²⁸ Tihase, lk 143.

²⁹ Pärdi, H. Eesti taluhäärberid. Tänapäev. Tartu, 2005, lk 2.

Erinevalt tavapärasest mitmeotstarbelisest talumajast – rehemajast - oli häärber puhtalt elumaja, mida vormiti omaenda näo järgi. Juhinduti küll stiiliarhitektuuri tuultest, kuid ehitati enda ja ehitusmehe tarkusega, kasutamata arhitektide või instruktorite abi.

Eisma häärberi tüüpi elamutel oli lisaks tavalisepääsule ka suur pitsiline veranda.

Tolleaegseid häärbereid leidub veel tänapäevalgi üle Eesti ja ülestähelduste järgi võib öelda, et Eisma näited on väiksemad ja tagasihoidlikumad kui paljud näiteks Kesk-Eesti hooned. Eisma elamute kaunistamisel piirduti juugendlike akende, verandade ja karniisivööga eraldatud püstse alaosa ja rõhtse ülaosaga laudise kasutamisega. Kahjuks pole teada, millal hooned vooderdati ja verandad ehitati – kas algselt või 1930. aastatel.

Häärberite püstitamisega hakkas Eisma ehituslik ilme muutuma palju mitmekesisemaks.

Nigula, Eisma

Andrekse, Eisma

4.2. Eesti Vabariigi aeg

Vahetult Eesti Vabariigi ajale eelnenud aastatel toimunud ehituslik murrang haaras omariikluse perioodil kogu Eisma ja Andi küla - mõlema arhitektuurne pilt muutus märgatavalt seoses üha kasvanud majandusliku heaoluga.

Suuremate häärbereite eeskujul ehitati 1920. aastatel nendest nõ väiksemaid koopiaid. Nii Eismasse kui Andi külla kerkisid mõned häärbereitega vormilt sarnased, kuid hoopis vaoshoitumad väikesed kolmetoalised viilkatuse ja rõhtsa laudisega elamud. Need sarnanevad oma vormilt ja talu suuruselt kõige enam asunikutaludega.

Metsasaare, Eisma

Kavala, Andi

Lumiste, Eisma

1930. aastatel hakati häärberite eeskujul läbi viima rehemajade ümberehitusi, mille käigus vanad elamud ajakohastati ning ehitati eraldi uued rehed.

Eisma ja Andi küla levinuimaks elamutüübiks kujunes ühekorruseline viil- või poolkelpkatusega palkelamu. Seinad kaeti profileeritud laudadest rõhtsa voodriga ja värviti enamasti heledates, piirdeliistud ja aknapiirded aga kontrastsetes toonides. Sageli lisati ka nendele elamutele verandad, mis olid ajastule iseloomulikud nii maal kui linnas, kuid Eismas ja Andi külas olid need võrreldes hoonega ebatavaliselt suured ja pitsilised ning viitavad ilmselgelt suvituskultuuri mõjule.

Ajalooliselt olid levinud kalasabamustriga lippidest välisüksed, millele lisati ka kitsas 4-ruuduga valgmik (säilinud Andreksel, Nigulal, ainult kalasabamuster Tõnisel).

Nigula, Eisma Nigula, Eisma Tõnise, Andi

Hoonete välisilme oli seotud üha paranenud majanduslike võimaluste ning avanenud maailmavaatega ning annab selgelt märku kohalike ehitusmeistrite käekirjast - jällegi toimusid ehitustööd oma jõu ja nõuga.

Tõnise, Andi

Aadu, Andi

Jürirahva, Andi

Kangru, Andi

Kadaneeme, Eisma

Ülalpool esitatud näited nimetatud hoone tüübist on säilinud valdavalt originaalsubstantsis. Hoonete katused on tänaseks küll kaetud eterniidiga, kuid algselt oli domineeriv puitkatus, millele viitavad ajaloolised fotod, ajastu traditsioon, suulised allikad ja materjali suhteline odavus ja hea kättesaadavus.

Katusekorrus on tänapäeval veel üldiselt väljaehitamata ning kasutusel külma pööninguna, kuhu viib otsaviilul paiknev luuk. Katusekorruseid hakati välja ehitama alles 1980. aastatel. Ümberehituste käigus lisati tavaliselt ühele või mõlemale poole maja vintskapid.

Suurem osa antud tüübi esindajate akendest pärineb nõukogude ajast, kuid on häid näiteid ka originaalidest.

Esile tuleb tõsta ebasobilike materjalide ja ehitusvõtete väga vähest levikut. Seetõttu võib öelda, et selliste elamute küla kontekstis massiline säilimine veel 21. sajandil on küllaltki unikaalne.

Õnneks on vaid üksikud hooneid, mis oma tüübile iseloomuliku välisilme ja tunnused kaotanud. Põhjuseks on nõukogudeaegsed ümberehitused, tänapäeval laialt levinud sobimatud plastaknad ja fassaadimaterjalid.

Pohlametsa, Eisma

Palli, Eisma

Nii Eisma kui ka Andi küla puhul torkab silma, et ei sõjaeelsel ega -järgsel ajal ei ole kasutust leidnud nõ asunikutalu laudis ehk kitsaste liistudega kaetud püstlaudis, vaid ikka on truuks jäänud traditsioonilise rõhtlaudise juurde. Ka ei levinud rannakülades traditsiooniline Rootsi punane värv. Viimane on külapilti ilmunud alles uue vabariigi ajal.

Häärberi ja seda matkida püüdva hoonetüübi väärtustamine, teadvustamine ja hoidmine oleks aluseks Eisma, eriti aga Andi küla arhitektuurse omapära säilitamisel.

4.3. Nõukogude periood

Kolhoosikorra ajal tegeleti Eismas ja Andi kalapüügi mitte põllumajandusega ning seetõttu ei olnud vajadust uute ühiskondlike- ega majandushoonete järele ning see kajastub ka tänapäevases külapildis.

Elanikkonna vähenemise ja linnastumise tõttu ei olnud vajadust ka uute elamukruntide järele. Alles 1960. aastatel tekkis huvi suvemajade vastu – lisaks elamute ostmisele oli võimalik osta endisi vundamendikohti ja nendele uusi hooneid rajada. Uusi krunte välja ei mõõdetud.

Nõukogude ajal lisandusid ajaloolisesse külapilti vaid üksikud uued elamud. Risttee ääres on keskkonda suhteliselt valutult sulanud kaks nõukogudeaegset tüüpprojekti – Ants (Kõrtsirahva) ja Simo (Toomeli).

Vainupea poole on viimaseks elamuks leidlik tumedaks värvitud Dollari suvila. See nõukogudeaegse suvilakultuuri ilmekas näide sulandub orgaaniliselt maastikuga ja ei häiri silma ka tänaste arusaamade kontekstis.

Andi külas asuv endine metsavahi elamu puhul on märkimisväärne ajaloolise rehemaja välisilme kasutus ning hea asetus sõidutee suhtes. Hoone ei domineeri külapildis ning seda on kerge rehemajaga segi ajada.

Kõrtsirahva, Eisma

Dollari, Eisma

Metsavahi, Andi

Endistele Andi küla heina- ja karjamaadele rajati 1980. aastatel suvilakooperatiivid. Need asuvad aga teede äärest eemal ning vana hoonestuse ja kõrghaljastuse „varjus”, ning seetõttu ei häiri ajaloolist külapilti.

Sealsed krundid on suhteliselt suured. Ka elamud on suvilakooperatiivide kohta harjumuspäraselt suured. Ehitusmaterjalidena domineerivad puit ja eterniit. Silma torkab lopsakas haljastus - eriti hekid. Kooperatiivid jätvavad samuti orgaanilise üldmulje.

Näiteid kooperatiividest

4.4. Uus Eesti Vabariik

Uus iseseisvus on küla üldilmesse esialgu veel vähem jälgi jätnud kui võiks karta jälgides Eesti linnade ja maapiirkondade arengut. Alles viimastel aastatel on hakatud välja mõõtma uusi elamukrunte ning ehitama uusi eluhooneid, millest enamus püüavad jälgivad kas või kaugeltki kohalikke traditsioone. Mahult sobilikud viilkatusega ühekorruselised laudisega elamud on külale traditsiooniliselt isegi heledaks võõbatud.

Uus-Nigula, Eisma

Suurekivi, Eisma

Kivikalda/Lepa, Eisma

Mitmes talus on maitsekalt elamuteks ümber ehitatud kõrvalhooneid, mida julgelt esile võib tõsta. Sarapuu endisest saunast on saanud kaasaegse lahendusega elamu noorperele. Allika talus renoveeriti ja laiendati elamuks endine ait, kuna vana eluhoone oli hävinenud.

Roosiaasa elamu mere ääres on ümberehitus 1939 – 1940. a ehitatud kalavastuvõtumajast.³⁰

Allika, Eisma

Roosiaasa, Eisma

Sarapuu 2, Eisma

³⁰ Vestlus Uno Tulliga, 16.02.2008.

Näiteid on ka mujalt toodud elamutest, mis sobituvad hästi rannakülamiljööga. Reeglina on tegemist suhteliselt väikeste palkelamutega, mille välimuse puhul võib paralleele tuua eelnevalt kirjeldatud kaluri elamute ehk nn saunadega.

Kivikaia, Andi

Männi, Eisma

Uuskõrtsi, Eisma

Üheks leidlikumaks ning samas hästi Eisma küla keskkonda sobituvaks elamuks on merekaldal asuv arhitekt Emil Urbeli projekteeritud paadikuur-suvila. Võttes aluseks piirkonna ajaloolise hoonetüübi on selle moderniseerimisel tekkinud rannakülla hästi sobiv lahendus – traditsiooni austav ja ometi kaasaegne. Ka 2000. aastate alguses ehitatud Eisma külalistemaja on miljösse hästi sulanduv, olles mahtudelt liigendatud/arhitektuursetl õhuline ning toonidelt hele.

Liivakünka 2, Eisma

Eisma külalistemaja

Sobimatuteks variantideks on nõ tänapäevased palkmajad, mille esteetiline lahendus ja materjalikasutus on vastuolus kohaliku traditsiooniga. Kuigi palkhoone on külakeskkonda igati sobilik, siis masinaga töödeldud ümar freespalk on odav ja ebaloomulik ehitusmaterjal. Eismale ja Andi külale on omased tahutud ristpalk hooned. Esimese näite puhul võib ainsa positiivse küljena välja tuua hoone asukohta tee äärest eemal metsatuka sees.

Ida-Pikaneeme , Eisma

Merekalda, Eisma

Peab silmas pidama, et kohaliku traditsiooni järgimine on eriti oluline üksiku hoone ehitamisel (ja ka ümberehitamisel/remontimisel) olemasolevasse väljakujunenud keskkonda.

4.5. Kõrvalhoonetest

Tüüpilisemad säilinud traditsioonilised abihooned on ait, laut, saun, jääkelder, kartulikoobas, suitsuahjud ja rehed - osad neist on tänaseks küll oma algse funktsiooni kaotanud kuid välimuselt ära tuntavad ning loetavad.

Lahusrehed

1930. ja neile eelnevatel aastatel ehitati Eismas ja Andi külas uued elumajast lahus rehed. Need üsna suuremõõtmelised kahe ruumilised viilkatusega palkhooned on tänapäevases külapildis pigem harulduseks.

Palli, Eisma

Jürirahva, Andi

Aidad

Kõige tähtsamateks majandushooneteks olid aidad - Eismas ja Andi külas enamasti üks taluõue peale. Aidad olid suhteliselt avarad, puitpõrandaga ning maapinna ligidal. Levinud olid kaheruumilised viilkatusega ristpalkaidad. Ajalooliselt olid kõrvalhoonetel õlg-, hiljem juba eterniitkatused. Tänapäeval kasutatakse aitu panipaikadena. On ka mõned vahelikuga aitade näited.

Tõnise, Andi

Augusauna, Eisma

Kangru, Andi

Palli, Eisma

Jagorahansu, Andi

Maakeldrid ehk kartulikoopad

Keldrite rajamiseks on valitud õue kõige kuivem ja kõrgem koht. Paest võlvitud keldriruum asub poolest saadik maa sees ning selle peale on kuhjatud paks mullakiht, mis tagab soojusisolatsiooni. Samal eesmärgil oli keldril väike eesruum.

Keldreid rajati ka elamute alla, kuhu pääseb enamasti köögipõrandas asuva luugi kaudu.

Tänapäeval pole maakeldrid enamasti kasutuses, pigem kasutatakse elamute aluseid keldreid.

Tõnise, Andi

Kangru, Andi

Jääkeldrid

Põhiliselt 1930. aastatel ehitati suurematesse taludesse jääkeldrid, kuhu kevadtalvel veeti kalade pikemaks säilitamiseks jääd. Osaliselt maa all paiknev paest osa on kaetud puidust katusekonstruktsiooniga ja viilkatusega.

Aadu, Andi

Uus-Nigula, Eisma

Kahe poolega suitsuahjud

Suitsuahje hakati ehitama 1920. aastatel. Kahe uksega ahjud võimaldasid kaluritel saaki kiiremini kuumtöödelda. Kuupja kivist kehandiga ahje oli omal ajal siin küll levinud, kuid tänaseni on säilinud vaid Aadu talu ahi, mis senini töökorras.

Aadu (eest- ja tagantvaade), Andi

Kala suitsutamise komme pole tänasekski kadunud. Mitmesse tallu on ehitatud tänapäevased väikesed tellistest laotud ahjud.

Kangru, Andi

Nigula, Eisma

Saunad

Traditsioonilistest abihoonetüüpidest on enim kasutusel saun. Funktsioonist tulenevalt on saunad aga halvemini säilivad, kui muud kõrvalhooned - kuumus ja niiskus teevad oma töö. Seepärast pole häid näiteid väga vanadest saunadest. Kõige autentsemalt on säilinud ilmselt 1930. aastatest pärinev Palli talu saun. Kirjelduste järgi olid Eisma ja Andi küla saunad madalad viilkatusega kaheruumilised palkhooned, mis seisis tuleohu tõttu teistest taluhoonetest veidi eemal. Samasugust traditsiooni on valdavalt järgitud ka tänapäeval.

Palli, Eisma

Raja, Eisma

Kivikaia, Andi

Laudad, küünid

Lautu on säilinud mitmeid, kuid enamasti on vanad palklaudad juba lagunened ning asendatud nõukogude ajal ehitatud lihtsa konstruktsiooniga laudadest hoonetega, mis reeglina kasutuses panipaikadena.

Kunagi üliarvukatest hajali heinamaadel asunud küünidest (siinse külarahva suus heinakuuridest) on säilinud vaid üks-kaks varet.

Rannaehitised

Kuigi tegemist on ajalooliselt kalurikülaga, siis isiklike paadikuure ja võrgumaju enam kahjuks tänapäeval säilinud pole. Ajalooliselt olid rannaehitised koondunud kalaranda, mis nõukogudeajal kaotas oma väärtuse, kui sealsed hooned esinduslikuma ilme püüetele ette jäid ning lammutati.

Tänapäevased kõrvalhooned

Kuigi mitmetes taludes on palju säilinud ajaloolisi kõrvalhooneid, on aeg-ajalt siiski tarvidust uute järele. Tähelepanuväärne on uute abihoonete läbimõeldus ja sobivus siinsesse külakeskkonda nii materjalikasutuselt kui arhitektuurselt.

Päris ranna ääres paikneva Roosiaasa elamu õuel seisab vanast paadist valmistatud kuivkäimla, mis haakub hästi kaluriküla miljööga. Keset Augusauna talu õue seisab uudse lahendusega aga ometi hästi talu konteksti sobituv mätaskatusega kaev.

Roosiaasa, Eisma

Augusauna, Eisma

Viimastel aastatel on hoogu saanud nõ puukuuriarhitektuur. Kerkinud on mitu huvitava lahendusega kergelt ja õhuliselt mõjuvat puukuuri, mille puhul esile tõsta traditsioonilist kuid kaasaegset materjalikasutust (puit), mis võimaldab hoonetel valutult sulanduda ajaloolisesse miljösse

Augusauna, Eisma

Topro, Eisma

Kivikaia, Andi

4.6. Kokkuvõtte olulisematest ehitusetappidest

- 19. saj lõpp (1890) - uued rehielamud
- 20. saj algus (1910) – rehest lahus elamud (häärberid)
- 1930ndad - rehielamute ümberehitamine
- 1960ndad - vanadele vundamentidele uued elamud
- 1980ndad - suvilakooperatiivid
- 21. saj – uushoonestus

5. EISMA JA ANDI KÜLA MILJÖÖ JA KÜLA DOMINANDID

5.1. Eisma ja Andi küla miljö

Miljööd võib lahti mõtestada mitmeti, kuid käesoleva töö kontekstis käsitletakse miljööd kui inimesest lähtuvat füüsilist keskkonda, millel lisaks visuaalsetele väärtustele on ka keskkonnas sisalduv tähendusväärtus.

Lilian Hansar alustab miljöö defineerimist läbi eesti keele. Eesti keeles tähendab miljöö keskkonda ehk ümbruskonda, aga ka õhkkonda. Miljöö on nii materiaalne kui ka tunnetatav keskkond, mis pole vaid väline nähtus, vaid sisaldab inimest ning on seepärast seotud ka inimese tunnetusega.

Üldiselt tõlgendatakse miljööd kui tunnetuslikku õhkkonda, kuid linna- või antud kontekstis külamiljöö kujundajana on olulised ehitised. Igas külas on erinev külaehituslik miljöö ning erineva ehitusliku miljööga alad.³¹ Külaehitusliku miljöö kujundamisel on oluline osa elanikel, sest küla peegeldab peamiselt just selles elavaid inimesi ja nende elu.

Külamiljöö on pidevalt tasapisi muutuv, kuid kannab sellegi poolest endaga märke kõige varasematest arenguetappidest. Miljöö on justkui küla enesemälu - see on vanemgi kui selle hetkeelanike mälu. Inimeste elu ei talletu mitte ainult suuliselt ja kirjalikult vaid ka neid ümbritsevas keskkonnas. Keskkond on aga omakorda inimeste mälu kandja meenutades neile minevikku ja pakkudes pidepunkte enesidentiteediks ajas ja ruumes.

Küla miljööd kujundavad plaani- ja hoonestusstruktuur, teedevõrk, arhitektuur, avanevad vaated, haljastus ja isegi piirded - seega tuleb miljöö kirjeldamisel ja hindamisel silmas pidada külapilti tervikuna.

Eisma ja Andi küla miljöö mõjutajad on läbi aegade olnud järgnevad:

- 19. saj lõpul toimunud talumaade ümberkruntimine
- rannaelu (k.a kaugesõidud)
- hariduse kättesaadavus

³¹ Hansar, L. Linnaehituslikult miljööväärtuslikud alad. Hindamise alused ja metoodika. Magistritöö, EKA. 2002. Lk 24.

- suvituspiirkond
- Soome mõju (rannakülana palju vastastikkuseid suhteid - sõbrakaubandus)
- 1930ndatel levinud kodukaunistamiskampaania
- avatud majandus (kartulite ja puude vedu Soome, kalade turustamine Rakvere turul)
- kolhoosikorra leebe mõju
- pole toimunud maaparandust
- ääremaa staatus
- nõukogudeaegne piiratud ehitusvõimalus ning põllumajandusliku tegevuse väike aktiivsus
- piiritsooni suhteline suletus
- viimaste kümnendite tung mere äärde

Eisma küla põhjaosas paikneb hoonestus piki mereranda lookleva Vainupea-Kunda tee ääres - ristteest Vainupea poole mõlemal pool teed, Kunda poole tihedamalt vaid kaldavööndis. Eisma-Kandle tee äärne hoonestus paikneb hajusamalt mõlemal pool teed. Eisma on plaanistruktuuriliselt „õhulisem“, kus esineb taluõuede nõ tagasiasteid külatee äärest. Andi külas on hoonestus seevastu koondunud suhteliselt tihedalt mõlemale poole teed, kolm talu ka vahetult kõrvalteede äärde.

Kummaski külas ei asu elumajad külatee joonel, vaid selle suhtes juhuslikult, enamasti õue sügavuses. Külatee suhtes on iga taluõue planeering täiesti juhuslik - õued võivad tee poole olla pööratud kõrvalhoonete, ilu- või viljapuuaiaga, aga ka elumajaga. Taluõued pole eriti suured, pigem on rõhutatud kompaktsusele. Kohati on hoonestus loodusesse sulanduv.

Eisma ja Andi küla on rannakülad, kus võib tuua häid näiteid vernakulaarsest arhitektuurist. Valitseb ühekorruseline puithoonestus, mis põhiosas on rajatud 19. saj jooksul ning 20. saj alguses ning osalt ümber ehitatud 20. saj esimesel poolel. Eluhooned on valdavalt viil- või poolkelpkatusega, seinad kaetud profileeritud laudadest rõhtsa voodriga ja värvitud enamasti heledates, piirdeliistud ja aknapiirded aga kontrastsetes toonides. Sageli on lisatud klaasakendega pitsilised verandad.

Miljööd iseloomustavad lopsakalt haljastatud õued, mille heakorrastus on märkimisväärne. Levinud on põlispuud ja pügatud hekid, hooldatud murupinnad, jalgteed ja lillepeenrad. Üldilmele lisavad omapära ka reeglina külatee joonel paiknevad puidust piirdeaiad ja väravad, mis on lahendatud ansamblis hoonega.

5.2. Küla dominandid

Käesoleva töö kontekstis on dominandi definitsioon tuletatud toetudes Kuressaare linnaatlases³² välja toodud linnamärgi mõistele ning Peipsi looderanniku miljööväärtuslike alade määramise töös³³ kasutatud maamärgi mõistele.

Küla dominandid on visuaalselt silmatorkavad ja struktuurilised ruumilised sidemed või ehitised ja elemendid külas, ka sotsiaalse aktiivsusega paigad, mis selgelt tervikust esile tõusevad. Nendeks võivad olla domineerivad ehitised, küla vaated, struktuurilised elemendid, topograafilised iseärasused või muud looduselemendid.

Dominantide valikul on olulised järgmised kriteeriumid:

- Visuaalne eristatavus ja silmatorkavus külapildis
- Arhitektuurne või esteetiline väärtus
- Eristatavus linnaplaanil
- Tähtsus külaelus (ajalooline, kultuuriline, vaimne, majanduslik)

Eismal ja Andi külal puuduvad selged arhitektuursed dominandid. Ajaloolistes külades võivad nendeks olla kirik, kõrts, rahvamaja, kool vms. Kirik asub naaberkülas Vainupeal, rahvamaja Karepal, lähemad koolid suuremates asulates Kundas, Haljalas ja Vihulas. Ka Eisma poodi ei saa enam dominandiks pidada, kuna tänapäeval on tegemist väikese väga harva töötava igasuguse arhitektuurse väljundita hoonega.

Mastaabilt võiksid küla arhitektuurse dominandi rollile pretendeerida omaaegne von Dehnide suveresidents ning risttee vahetus läheduses endisel Kõrtsirahva kõrvalhoone vundamendil paiknev elamu (tänapäeval Postimaja krunt). Von Dehnide suvila omas küla dominandi rolli nõukogude ajast kuni 2000. aastate alguseni, kui seal asus Eisma kauplus, kuid tänapäeval eraomanduses olev hoone paikneb peatee äärest eemal ning ei oma selles kontekstis enam olulist tähtsust. Postimaja elamu on küll silmatorkav, kuid ei oma ega ole ka omanud tähtsust külaelus.

Eisma sadam, mis omas rannakülas omal ajal kõige suuremat tähtsust, on kahjuks tänapäevaks eraomanduses ning täiesti tähistamata, nii et teadmatu möödasiitja ei oska seda otsidagi.

³² Basihhina, E.-M. Hansar, L. Kuressaare linnaatlas, OÜ. Eesti Muinsuskaitseinspeksioon, Kuressaare 1999

³³ Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad. 2004.

Struktuurseks dominandiks on T-kujuline Vainupea-Kunda ja Eisma-Kandle teede ristumispaik, mis on visuaalselt kõige domineerivam koht külas.

Risttee. Vasakule Vainupeale, paremale Kundasse.

Orientiire, mille järgi enda asukohta külamaastikul kirjeldada, leidub veel: kivirahnud Eisma-Kandle tee ääres, külateelt ära keeravad külatänavad ja metsateed.

Kivirahn ristteeni viiva Eisna-Andi tee ääres.

5.3. Miljööliselised väärtused

Andi küla puhul on väärtuslik 19. saj lõpul ehitatud rehemaajade ja 1930. aastate ümberehituste kihistus. Eisma on mitmekesisem, kuid erinevatest ajastutest pärinev hoonestus vaheldub harmooniliselt. Võib öelda, et uuema ja vanema hoonestusega alad moodustavad Eismas ja Andi

külas ühtse struktuuriga terviku. Suvilakooperatiivid asuvad õnneks vaadatel kõrghaljastuse ja vana hoonestuse varjus nii, et see ei riku miljööd.

Ühes maastiku mitmekesisuse, omapära ning traditsioonilise ilmega tõstab väärtust tänapäevaste maastikuelementide nagu elektriliinide ja telefonimastide vähesus ning uute või oluliselt ümberehitatud maanteed ning tootmishoonete (k.a nõukogudeaegsete) jms puudumine.

Nii Vihula valla üldplaneering³⁴ kui ka Lääne-Viru maakonnaplaneeringu teemaplaneering „Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused“³⁵ viitavad Eismale (ja ilmselt muidugi ka Andi külale) kui hästisäilinud külale.

Nimetatud Lääne-Viru maakonna planeeringu teemaplaneering loeb Vainupea-Rutja-Karepa-Toolse-Kunda rannikuala, kuhu kuuluvad ka Eisma ja Andi, kõige väärtuslikumaks ehk riikliku tähtsusega maastikuks³⁶ ning kõrge puhkeväärtusega alaks³⁷.

Vainupea-Eisma-Rutja-Karepa-Toolse 13,2 km ja Eisma-Andi-Kiva-Kandle 5,8 km pikkuseid teelõike on hinnatud kui ilusaid teelõike.³⁸

Väärtuseks on ka praeguse maastikumustri ja asustusstruktuuri sarnasus traditsioonilisega ning olemasoleva hoonestuse hea olukord.

Vähetahtis pole antud külade puhul ka pikk suvituspiirkonna traditsioon, mis ilme loomisel olnud läbi aegade suure tähtsusega.

Küla väljakujunenud struktuuri suurimaks miinuseks on paljude külaelanike ja suvitajate ära lõigatus merest, kuna avatud juurdepääse mereranda jääb üha vähemaks - enamus mereni viivaid teid on eravalduses. Eraomanduses on ka Eisma sadam.

Mõlema küla kohta võiks kokkuvõtlikult öelda, et suurimaks väärtuseks on ehedalt säilinud 20. sajandi alguse külamiljöö, mida liiginnuka renoveerimise käigus sobimatute ehitusmaterjalide ja -võtete rikkuda pole jõutud. Tendents on aga nagu mujalgi Eestis tõusev.

³⁴ Vihula valla üldplaneering, lk 60.

³⁵ Lääne-Viru maakonnaplaneeringu teemaplaneering. Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused. Lisa nr 1: Lääne-Virumaa väärtuslike maastike register, lk 19.

³⁶ Lääne-Viru maakonnaplaneeringu teemaplaneering. Seletuskiri I.

³⁷ Lääne-Viru maakonnaplaneeringu teemaplaneering. Seletuskiri II.

³⁸ Lääne-Viru maakonnaplaneeringu teemaplaneering. Seletuskiri I.

Vaade külateelt Eisma küla ühele tihedama hoonestusega lõigule. Esiplaanil vasakul Männi elamu, paremal Roopalu elamu. Tagaplaanil vasakult Onga, Augusauna ja Välba elamud.

Vaade külateelt Andi külale. Vasakult Tõnikse, Jagorahansu ja Kangru elamud.

6. HOONESTUSE HINDAMISE VÄÄRTUSKATEGOORIADEST

Käesoleva töö puhul on hoonestuse hindamise väärtuskategooriad koostatud toetudes Leele Välja tööle „Pärnu muinsuskaitseala laienduse vaidlusaluse piirkonna inventeerimine ja väärtuste määratlemine“.³⁹

Ajalooliselt erinevate kihistuste korral on edasiste kaitse- ja kasutuseettepanekute tegemiseks mõistlik alustada hoonestuse inventariseerimisest, et välja selgitada hoonete väärtused. Seeläbi võivad selgineda ka suurema väärtuste kontsentratsiooniga alad ehk miljööväärtuslikumad alad.

Inventeerimistabelitest on välja jäetud suvilakooperatiivid, kuna need asuvad külavaheteest eemal endistel põldudel ja heinamaadel ning vana hoonestuse ning kõrghaljastuse varjus. Seeläbi ei takista kooperatiivid eriti ajaloolise külastruktuuri jälgimist. Tulevikus oleks aga neidki suvilakooperatiivide ajaloost lähtudes huvitav uurida.

Tabelisse on kantud tänapäevased ametlikud kinnistute nimed ja informatsiooni olemasolu korral ka ajalooliselt käibel olnud/olevad talude nimed, foto ning väärtus.

Väärtuste määramisel on antud töös kõige olulisemaks peetud autentsusest ehk hoone algupärasuse heast säilimisest tulenevat väärtust. Vanuse tähtsus on küll teisejärgulisem kuid kõige väärtuslikemate hoonete puhul on lähtutud siiski nii võimalikult originaalilähedasest säilimisest kui ka vanusest.

Väärtuste esitamiseks on kasutatud neljatasandilist väärtusteskaalat. Kuigi alati on üksikuid objekte, mis jäävad kahe kategooria vahele, siis materjali käsitlemise lihtsuse ja arusaadavuse huvides ei ole otstarbekas luua keerulisemat skaalat.

Kasutatud on järgnevaid väärtushinnanguid:

Väga väärtuslik – hoone on oma tüpoloogias arhitektuurselt ilmekas, piirkonnale iseloomulik ja säilinud valdavalt algupärasena. Tähistatud VV.

³⁹ Välja, L. Pärnu muinsuskaitseala laienduse vaidlusaluse piirkonna inventeerimine ja väärtuste määratlemine. Tallinn, 2005.

Väärtuslik – hoone mahud ja fassaadijaotus vastavad tüpoloogiale, kuid tema arhitektuurne teostus on tagasihoidlikuma tasemega või renoveerimisega moonutatud, omab olulist rolli piirkonna arhitektuurses tervikilmes. Tähistatud V.

Miljööväärtuslik – hoone arhitektuurne kujundus on äärmiselt tagasihoidlik, ebaprofessionaalne või renoveerimise käigus on moonutatud oluliselt tema mahte ja/või arhitekturseid detaile. Paljudel juhtudel on olulised eelkõige mahud ja proportsioonid, asetus krundil. Mängib olulist rolli miljöo toetamisel. Tähistatud MV.

Miljöösse sobimatu – hooned, mis rannaküla miljöo ja olemasolevate väärtuste seisukohalt midagi juurde ei anna, või koguni devalveerivad neid. Tähistatud –.

Eisma ja Andi küla hoonestuse väärtushinnangute kaart on esitatud töö lisas nr 2.

7. KAITSE- JA KASUTUSETTEPANEKUD

Kultuurilis-ajaloolise väärtusega maastikke ohustab Eestis peamiselt põllumajanduse hääbumine ja külade tühjenemine, mis toob kaasa endiste avatud alade võsastumise ning hoonete lagunemise.⁴⁰ Siinsetel aladel see probleemiks pole ja ilmselt ei saa ka, pigem ohustab antud külamaastikku kui atraktiivset suvituspotentsiaaliga rannaala suur ehitustegevus.

Ühelt poolt on oluline ehitustegevuse ja olemasoleva hoonestuse renoveerimise piiramine, samas aga on ilmselge, et tegemist on elukeskkonnaga ning muutused on paratamatud. Püüda võib halvatooniliste muutuste pidurdamist, paremal juhul vältimist.

Säilitamiseks ala väärtuseid on otstarbekas anda suhteliselt konkreetseid kaitse- ja kasutusettepanekuid.

Antud töös on seni pööratud suuremat tähelepanu külaruumi hoonestatud osadele, kuid olulised on ka hoonestamata alad, sest just nende kahe koosmõjust tulenevad küla ilme ja väärtused. Olemasoleva küla tihendamine on võimalik, kuid perspektiivne hoonestus olgu planeeritud ahelküla põhimõtetele vastav.

Käesoleva töö koostamisel ja sobiliku meetodika otsimisel on töötatud Peipsi looderanniku miljööväärtuslike alade⁴¹ kohta koostatud tööga ning Karula Rahvuspargi⁴² kaitsekorralduskavaga.

Peipsi looderanniku külasid käsitlev töö on ülevaatlik ja põhjalik. Kõikide külade puhul on kirjeldatud ajalugu, miljööd, väärtusi ja antud on suhteliselt palju soovitusi väärtuste säilitamiseks ja kaitseks. Kuid töö oli siiski liiga üldsõnaline ja sobib pigem suurema ala käsitlemiseks.

Karula rahvuspargi kaitsekorralduskavas pööratakse hoonestuse rajamisele ja selle renoveerimisele tähelepanu äärmiselt põgusalt – välja on toodud vaid uushoonestuse rajamise ja olemasoleva hoonestuse renoveerimise üldised põhimõtted. Käsitletud pole aga külade miljöölist poolt. Ehitustegevuse valdkondade osakaal on siinkohal aga põhjendatav – Karula Rahvuspark on orienteeritud ennekõike loodusliku keskkonna kaitsele.

Kirjeldatud põhjustel on need tööd vaid abimaterjaliks ning kokkuvõttes tuli välja töötada sobivam lahendus kuna tegemist on suhteliselt kitsa piirkonnaga, mille kontekstis oli lisaks

⁴⁰ Lääne-Viru maakonnaplaneeringu teemaplaneering.

⁴¹ Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad.

⁴² Karula Rahvuspargi kaitsekorralduskava 2001-2005.

olemasolevat hoonestust puudutavatele üldistele soovitudele mõistlik eristada mõningaid tüpoloogias tulenevaid hoonetüüpe ning anda nende restaureerimiseks eraldi soovitusi.

7.1. Uushoonestus

1. Uushoonestuse kavandamisel olemasolevasse keskkonda lähtuda ümbritsevast külakeskkonnast. Silmas tuleb pidada kujunevat üldpilt.
2. Ehitamisel on soovitav säilitada olemasolevat hoonestusstruktuuri - hoonete (hoonegruppide) paigutusviisil ja elamute omavahelise kauguse määramisel tuleks eelkõige lähtuda antud paigas ajalooliselt välja kujunenud struktuurist. Vältida tuleb külade hoonestusstruktuuri muutmist läbi väikeste kruntide moodustamise ning uute hoonete teineteisele liiga lähedale ehitamist. Uute elamute ehitamisel tuleks eelistada ajaloolisi talukohti ning soovitav on arvestada vanade kinnistu piiridega.
3. Kruntide min suurus on 0,5 ha. Kui asustusstruktuuri tihendatakse, siis olemasolev väärtus kaob.
4. Arvestada võiks ka senist hoonestusstruktuuri, kus elamukrundid on reeglina paigutatud suuremate teede lähedusse
5. Uute hoonete ehitamisel on oluline nende sobivus miljöösse. Tähtis ei ole olemasolevasse külamiljöösse ajaloolise ilmega majade ehitamine, vaid ehitatavate majade mastaap ja õige välisviimistlusmaterjalide valik. Vanaaegsete hoonete imiteerimise asemel ongi pigem õige modernistliku ja kaasaegse lahendusega hooneid. Uued hooned ei tohiks olla suurema mahu ja gabariitidega, kui olemasolevad hooned. Soovitav on mitte kavandada hoonete kõrguseks üle 1,5 korruse. Domineeriva fassaadikatte materjalina tuleb kasutada puitu.
6. Vältida tuleks freespalkmajade ehitust. Nende esteetiline lahendus ja materjalikasutus on vastuolus kohaliku traditsiooniga. Kuigi palkhoone on külakeskkonda igati sobilik, siis masinaga töödeldud ümar freespalk on odav ja ebaloomulik ehitusmaterjal. Eismale ja Andi külale on omased tahatud ristpalk hooned.
7. Sobilikud on ka mujalt Eestist toodud palkelamud, mis harmoneeruvad külaga kiiremini ja valutumalt kui uued palkhooned. Samas tuleks siinkohal jälgida, et sobilikumad oleks

Põhja-Eesti traditsiooniga hooned tagamaks traditsioonilise Põhja-Eesti ranna-/suvitusküla miljöö säilimist.

8. Ajalooliste talukohtade taastamine on lubatud. Samuti võib hoonestada seni hoonestamata nn Vabadussõja krundid Eisma küla Rutja poolses osas enne Raja talu. Samas tuleb jälgida, et sealset metsa liigselt ei harvendata või sootuks maha ei raiutaks. See tagab antud külalõigu ühtluse ning ajaloolise ilme ning ei lase külal struktuuraalselt liigselt laiali valguda.
9. Katusetüüpidest on kõige sobilikumad viil- ja kelpkatus. Erandjuhtudel võib uute hoonete puhul aktsepteerida ka nende interpretatsioone.

7.2. Olemasolev hoonestus

10. Võimalikult palju tuleb säilitada olemasolevaid traditsioonilisi hooned.
11. Ajaloolise hoonestuse renoveerimisel vältida imiteerivaid (kiviimitatsiooniga katuseplekk, plastvooder, fassaadiplaadid jne) materjale. Samuti on erakordselt ebasobiv trapetsprofiiliga plekk-katus.
12. Ajalooliste hoonete katusekattematerjalina tuleb eelistada laastu-, sindli-, kimmkatuseid. Alternatiividena tulevad kõne alla ka asbestivaba eterniitplaat või valtsplekk (sobib ka eelnevalt värvitud nn kaasaegne valtsplekk), mis säilitavad hoonete visuaalse (ja ka harjumuspärase) terviklikkuse. Silmas tuleb pidada, et valtsplekki ajalooliselt maakeskkonnas enamasti ei kasutatud.
13. Fassaaditööde korral säilitada vana profileeritud laudis. Vajadusel asendada sama laiuse ja sama profiiliga laudisega.
14. Vältida hoonete soojustamist väljastpoolt. See rikub fassaadid ja devalveerib sellega nende väärtust. Siinsete, valdavalt puithoonete, puhul on igati sobiv ja toimiv seestpoolt soojustamine.
15. Säilitada ajaloolisi avatäiteid (Vt Lisa 5). Eriti käib see akende aga ka uste kohta. Mitte mingil juhul ei sobi siinse puithoonestuse puhul kasutada kaasaegseid plastikaknaid, mis ei hinga ning rikuvad seeläbi hoone kliima. Lisaks puuduvad plastikakendel ajaloolisele aknale omased profiilid ja seega muudavad kogu hoone arhitektuurse käsitluse lamedaks.

16. Juurdeehitustest on aktsepteeritavad varikatused, eeskojad, verandad. Nõ ruumipuudusest tulenevad vajadused lahendada kõrvalhoonete väljaehitustega.
17. Hoonete värvimisel tuleb kasutada linaõlivärve. Palkhoonete puhul on parimaks lahenduseks puutõrvaga immutamine. Punane keeduvärv ehk nn Rootsi punane pole siinses piirkonnas ajalooliselt traditsiooniline kuid majaomanike hulgas üha enam leviv ning hoone ja miljöö seisukohast aktsepteeritav kuid selle kasutamist võiks edaspidi siiski pigem vältida.
18. Lisaks elamute heakorrale on oluline ka abihoonete korrashoid, kuigi enamustel hoonetel enam nõ igapäevast funktsiooni pole. Regulaarne hooldamine on kokkuvõttes alati odavam kui hoone laokile jätmise ja seejärel taastamine.
19. Uute kõrvalhoonete rajamisel tuleb lähtuda ajaloolisest taluõue loogikast ning läbimõeldusest.

Renoveerimine hoone tüüpi kaupa

Antud juhul on otstarbekas eraldi lisaettepanekute tegemine vaid rehemaja ning 20. sajandi algul rehest lahku või rehemajast ümberehitatud nõ häärberi tüüpi elamutele, kuna need on kõige levinumad ajastutruult säilinud hooned.

Rehemaja

20. Palkidest ehitatud endiste kambrite ja rehetuba osa on tänapäevases kontekstis igati sobilik laudisega katta. Kivist hooneosa (end. rehealune) võiks aga jätta katmata, et säilitada siinsele piirkonnale omane rehemaja äratuntav tüüp ka külapildis. Rehealuse elamisruumideks ümberehitamisel on võimalik hoone soojustamine seest poolt.
21. Avatäidete puhul jälgida, et need ei omandaks ebaloomulikult suuri mõõte. Sobilikud oleksid tiheda ruudujaotusega aknad.
22. Rehamaja katusekatte parim lahendus on laastukatus. Aktsepteeritavad on ka kimm, sindel, asbestivaba eterniit.

23. Katusealuse väljaehitamisel vältida katusele lisanduvaid avatäiteid. Üldiselt aga pole katusealuste väljaehitamine originaalkehendi säilitamise eesmärgil soovitatav – eriti hästisäilinud hoonetel.

Häärberi tüüpi elamu

24. Eelistama peaks karniisivööga eraldatud aknaaluses tsoonis püstse alaosa ja sellest ülal vertikaalse ülaosaga laudist.

25. Tänapäeval võib parimaks lahenduseks pidada puitkatust (eelistatult laastukatust), mis oli algupärane katusematerjal. Alternatiividena võib kõne alla tulla ka asbestivaba eterniit. Tüpoloogiliselt on sobilik ka valtsplekk, kuigi seda ajalooliselt maakeskkonnas enamasti ei kasutatud.

26. Säilitada ajaloolised avatäited – eriti aknad ja verandad. Siinsete verandade aknad on igäiks ise nägu ja väga hea kvaliteediga käsitöö, mis õige hoolduse korral kestavad veel aastakümneid.

27. Värvitoonidest on sobilikud heledad toonid. Piirdeliistud ja aknapiirded võiks lahendada selgelt eristuvates toonides.

28. Katusealuset väljaehitamisel on aktsepteeritavad hoonega harmoneeruvad vintskapid. Võimalusel kavandada need hoovi poole, et need ei rikuks hoone autentsest säilimisest tulenevat väärtust. Üldiselt aga pole katusealuste väljaehitamine originaalkehendi säilitamise eesmärgil soovitatav – eriti hästisäilinud hoonetel.

7. 4. Rangem režiim – Andi küla

Käsitletavate külade kontekstis on otstarbekas eristada ajaloolist Andi küla, mille puhul peaks rakendama üldistest soovitustest rangemat kaitse- ja kasutusrežiimi. Andi küla ajalooline struktuur ning hoonestus on välja kujunenud juba enne Teist maailmasõda ning tänaseni hästi säilinud. Juurde on rajatud vaid üksikud talukohad. Lisaks hästisäilinud keskkonnale on kahel pool Eisma-Kandle tee ääres paiknev hoonestus juba suhteliselt tihe ning selle edasine

tihendamine poleks otstarbekas ei praegustele ega juurde liituvatele õuedele. Eelnimetatud põhjustel on lisaks juba kirjeldatud ettepanekutele siinkohal vaid mõned lisandused.

Andi külla kuuluvad järgnevad talud: Jürirahva, Tõnise, Aadu, Jagorahansu, Mardi, Andrese-Nurme, Nuudi, Nõmme, Kangru, Kivikaia, Kavala, Metsavahi, Paki.

29. Hoidmaks hästisäilinud ajaloolist struktuuri võib hoonestada vaid Kaprali ja Kiviku krundid, mille hoonestus hävines II maailmasõjajärgsel ajal perioodi. Hooned tuleb võimalusel rajada ajaloolistele vundamendikohtadele.
30. Siinsete hoonete puhul tuleb ajastutruule restaureerimisele pöörata eriti suurt tähelepanu.

7.3. Piirded, haljastus, väikevormid

31. Piirete rajamisel peaks materjalidest eelistama puitu. Sobilikud on umbes 1,20 m kõrgused latt-, varb-, teivasaiad. Külatänava seisukohast on aedade ühtlus ja traditsioonide järgmine ülioluline.
32. Iseloomulikke väikevorme tuleks kindlasti säilitada (postkastid, bussipaviljon).
33. Korrastada ja luua tuleks nõ viidamajandus (Andi küla algust pole siltidega näidatud).
34. Hooldada tuleb kaldaalasiid ning säilitada rannaäärsed metsaalad.
35. Ojade äärset haljastust tuleb aeg-ajalt piirata ning ojasänge üleliigsest kruusast ja puulehtedest puhastada.
36. Taluasemete ja põldude vahelisi metsatukkasid tuleb traditsioonilise külailme hoidmiseks säilitada ning hooldada. Sama kehtib ka üksikute täiskasvanud puude kohta külatee ääres.

7.4. Üldised soovitused

37. Eelkõige maastikuesteetilistel põhjustel tuleks vältida säilinud ajaloolist trajektoori ja maastikku järgivate pinnasteede õgvendamist ja asfalteerimist. Ka olemasolevaid

asfalteeritud teetrasse ei tohi edasiste arenduste käigus laiendada ega õgvendada. Võimalusel tuleks säilitada kõik põlised teed (sh Raja metsavahi ja Eisma vaheline metsatee, Pajuveski veskisse viiv tee), teeasemed ning nn salateed (nt Kabelitee).

38. Korrastada prügimajandus, k.a rannaalal.
39. Eisma randa tuleb tagada ja säilitada juurdepääs. Samas leida võimalus Eisma sadama avamiseks avalikkusele.
40. Soodustada ning innustada tuleks kohalikku initsiatiivi külamaastiku hooldamisel (kodukaunistamise võistlused, rahalised toetused ühiskondlikeks koristustöödeks jne).
41. Elektri- ja sideliinide paigutamist planeerida väärtuste säilitamiseks maa alla või varjatud kohtadesse ning vältida uute liinisihtide rajamist.

Ühelt poolt väärtusliku ja säilitamist vääriava ja teiselt poolt igapäevaselt elava ja hingava keskkonna puhul peab kõige olulisemaks pidama kohalike elanike teavitamist piirkonna väärtustest, et seeläbi tugevdada kohalikku identiteeditunnet. See tagaks arusaama, mida, miks ja kuidas kaitsta.

8. KOKKUVÕTE

Koostamaks alust, millele toetudes oleks võimalik ka edaspidi väärtuste rikkaid külasid käsitleda on käesolevas töös käsitletud Eisma ja Andi küla ajaloolist kujunemist, analüüsitud arhitektuurset pärandit ning sellest lähtuvalt kirjutatud lahti külade miljöo ja väärtused. Tulemustest lähtuvalt on külade jaoks koostatud kaitse- ja kasutuseettepanekud.

Eismast ja Andi külast kui ajaloolistest kaluriküladest on 20. sajandi jooksul saanud populaarne kuid mitte magnetina võõraid ligi tõmbav suvituspiirkond - pigem on tegemist aastaid truudele „linnasaksadele“ reserveeritud suvitusküladega.

Asukohast tulenevalt on Eisma ja Andi küla paiknenud alati keskustest kaugel mere ja metsade rüpes ning jäänud puutumata paljudest ajaloolist külamiljööd ohustatavatest teguritest. Samas on külarahva aktiivsus muu maailmaga suhtlemisel olnud põhiliseks tõukeks piirkonna ilme kujunemisel. Eisma ja Andi küla ehituslikus arengus on alates 19. sajandi viimasest kümnendist mitu tugevat ning äratuntavat ehituslikku sõlmpunkti - rehemajad, eri kihistustest pärinevad nõ häärberi tüüpi taluelamud, nõukogude- ning uue vabariigi aegsed hooned. Olenemata hilisematest arengutest on külades senini tuntav tugev ja ühtne 20. sajandi alguse külamiljöo ning hästisäilinud ajalooline struktuur, kus on vähe miljöösse sobimatuid või seda lausa devalveerivaid hooneid.

Kuna pärast II maailmasõda tasapisi vaibunud ehitustegevus on tänapäeval omandanud kasvava tendentsi elamute ümberehitamise ning uushoonestuse rajamise näol, siis on suhteliselt rangete kaitse- ja kasutusnormide kehtestamine hädavajalik. Õnneks pole linlikud ideed suvitajatega veel liigselt peale tunginud. See annab lootust, et säilinud väärtuseid on veel võimalik hoida.

Küla ajalooline ja arhitektuurne analüüs nätas, et Eisma ja Andi küla ühtse tervikuna käsitlemine õigustas end, kuid kaitse- ja kasutuseettepanekute tegemisel oli otstarbekas eristada ajaloolist Andi küla, mis arvesse võttes hästi säilinud struktuuri ja hoonestust väärrib rangemat režiimi ja suuremat tähelepanu.

Ajaloolise struktuuri säilitamiseks on oluline kruntide minimaalse suuruse piiramine ning paiga struktuurset iseloomust lähtuva hoonete ja õuede paigutuse järgimine. Uushoonestuse rajamisel ei ole tarvis kopeerida ajaloolisi traditsioone. Ilmselt on õigemgi rajada kaasaegse lahendusega kuid käesolevasse keskkonda hästi sobituvaid hooneid. Juba olemasoleva hoonestusega tuleks ümber käia lugupidamise ja teatava ettevaatlikusega. Hoone tüüpidest tulenevaid täpsemaid

soovitusi on välja toodud vaid kahe tüübi jaoks, kuna suurem osa hoonetest on aastate jooksul mingil määral või sootuks ümberehitatud.

Ilmselt olulisemgi kui mistahes ettekirjutused ja kitsendused on külarahva informeerimine, et nad oleksid teadlikud, mida nad omavad ja kus nad elavad. Teadlikud inimesed on väärtuste säilimise põhiliseks aluseks.

Tegemist on esimese praktilist iseloomu sammuga „Maa-arhitektuuri ja –maastike“ arengukava seirealade projektis, mis tähendab, et edaspidi võiks antud töö ajaloolise tausta ning ehitusliku ning miljöölise analüüsi pool teistegi seirealadel asuvate külade käsitlemisel aluseks olla.

9. SUMMARY

Analysis of architectural heritage in Eisma and Andi villages, Northern Estonia. Proposals for protection and use.

Bachelor's thesis 2008

The object of the present bachelor's thesis is two ancient coastal villages in Lääne-Virumaa County – Eisma and Andi.

The aim of the bachelor's thesis is to give a historical review of the villages, determine by observing and analysing the characteristic building traditions and values of architectural heritage and milieu as well as make proposals for protection and use.

The subject of this thesis is induced by the state Development Plan of Rural Architecture and Rural Landscape, which includes monitoring of several regions throughout Estonia to find out the changes they go through. Eisma and Andi belong to one of the monitored areas that embodies five neighbouring fishing and summering villages in Northern Estonia. The first aim of monitoring is to compile a thorough historical review of the region. Thereafter, in every five to ten years monitoring is repeated to record the changes that have taken place in the meanwhile.

Although historically and administratively Eisma and Andi have been two separate villages, the border between them has become visually undistinguishable. Therefore in this thesis they are treated as one village.

Due to the lack of written sources, the historical background information about the villages is compiled by memoirs and oral information of the village people. This is the reason why the „memory“ in these villages begins on the whole with the late 19th century. The historical review concentrates on processes starting from that very period.

Both historical background information and observations made during fieldwork make the basis for characterizing the architectural heritage as well as structure and milieu of these villages, which is essential for making proposals for protection and use.

Resulting from the location, Eisma and Andi villages have always lain far from urban settlements and have therefore remained untouched by many factors endangering the historic village milieu. At the same time the villagers themselves have been very active in communicating with the „outer world“ that has introduced new developments to the architectural and environmental processes of the area.

Starting from the last decade of the 20th century the villages hold several distinctive building types – traditional farmhouses, the so-called barn-dwellings; *Herberge*, i.e dwelling houses detached from the threshing barn, from three different periods; buildings from the Soviet period and the re-established Estonian Republic. During the 20th century the historic fishermen’s villages, Eisma and Andi, have become a popular resort which is visited mostly by permanent holiday-makers who have been faithful to this place for many years. Although there have been later additions to the housing, Eisma and Andi have preserved a unitary early 20th century village milieu and a structure that contains hardly any unsuitable or devaluating buildings.

Construction and reconstruction, having faded away in the post-war period, has got into full swing during the past fifteen years. Therefore it is necessary to establish strict supervision for protection and use of the architectural heritage. Most of the changes merge nicely in the historical villages. This gives hope that the survived values can still be saved.

In the course of work it became obvious that treating the villages as a whole had been the right decision. However, in making proposals for protection and use, it was practical to deal separately with Andi village the housing and structure of which are better preserved and deserve extra attention and strict supervision.

Perhaps even more important than making proposals for protection and use is the task of informing the villagers themselves so that they would become aware of the value of buildings they own and live in. Conscious homeowners make the basis and precondition for preserving architectural values and milieu.

As this thesis is the first practical output of monitoring by the Development Plan of Rural Architecture and Rural Landscape, its historical and analytical parts could serve as examples for further monitoring of other villages.

10. KASUTATUD ALLIKMATERJALID

Kasutatud arhiivimaterjalide loetelu

Toimik Eisma koolikoha planeerimise kohta. Eesti Riigiarhiiv. f.62. n.2. s.6838

Kunda alev, Eisma algkool. Eesti Riigiarhiiv. F.1108. n.13. s.753

Eeskontrakt maa päriksostmiseks A. Von Dehni ja K. Liebreichi vahel, 1910, perekond Karine erakogu

Suulised allikad

Vestlus Nelli Karinega, 12.11.2007, märkmed autori valduses

Vestlus Enn Parnauliga, 22.11.2007, märkmed autori valduses

Vestlus Uno Tulliga, 16.02.2008, märkmed autori valduses

Fotod

Perekond Karine fotokogu

Reet Markini fotokogu

Kirjandus

Raamatud ja trükised

Basihhina, Eva.-Maria; Hansar, Lilian. Kuressaare linnaatlas, OÜ. Kuressaare: Eesti Muinsuskaitseinspeksioon, 1999.

Linkrus, Elle. Põhja-Eesti rannikumadalik ja Soome lahe saared. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1998.

Pärdi, Heiki. Eesti taluhäärberid. Tartu: Tänapäev, 2005.

Praust, Valdo. Virumaa mõisad. Tänapäev, 2005.

Rosenberg, Ernst. Wirumaa. Rakvere: Wiru maakonnawalitsus, 1924.

Tihase, Karl. Eesti talurahvaarhitektuur. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus, 2007.

Valter, Lembit. Eisma mälestusi. Toronto: Carlton Taylor Graphics Inc./Oma Press Limited, 1998.

Valter, Lembit. Veel Eisma mälestusi. Toronto: Esto Typesetting/Estoprint, 2001.

Artiklid

Tooming, Osvald. Ilusaid suvepäevi rannarahva külalisena. – Virumaa Teataja, 02.08.1939

Käsitirjalised materjalid

Hansar, Lilian. Linnaehituslikult miljööväärtuslikud alad: hindamise alused ja metoodika. Magistritöö. Tallinn, 2002. Käsitiri Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

Alatalu, Riin. Eesti taluarhitektuur kui rahvuspärand. Rahvusliku taluarhitektuuri kestmine ja kaitse arengukava „Maa-arhitektuur ja –maastik. Uurimine ja hoid“ valguses. Kõide II: Lisad. Magistritöö. Tallinn, 2007. Käsitiri Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

Välja, Leele. Saku valla miljöökaitsealade piiritlemine ja kasutustingimuste seadmine. Tallinn, 2007.

Välja, Leele. Pärnu muinsuskaitseala laienduse vaidlusaluse piirkonna inventeerimine ja väärtuste määratlemine. Tallinn, 2005.

Veebiallikad

ENTEC AS. Vihula valla üldplaneering. 2002. - <http://www.vihula.ee/vana/yldplaneering.htm> (25. mai 2008).

Drenkhan, Rein. Karula Rahvuspargi kaitsekorralduskava 2001-2005. Ähijärve, 2001. - <http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/Kaitsekorralduskava.pdf> (25. mai 2008).

Lahemaa rahvuspargi kaitse-eeskiri. Vabariigi Valitsuse määrus nr. 109. 03. 06. 1997. - http://lex.andmevara.ee/estlex/kehtivad/AktDisplay.jsp?id=22159&akt_id=22159 (25. mai 2008).

ENTEC AS; Kõll, Kerttu. Peipsi looderanniku miljööväärtuslikud alad, Tallinn, 2004. - <http://www.pala.ee/files/menu/Miljooalad/> (25. mai 2008).

Lääne-Viru maakonnaplaneeringu teemaplaneering. Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused. Lisa nr 1: Lääne-Virumaa väärtuslike maastike register. Rakvere, 2006. - <http://www2.l-virumv.ee/?id=549> (25. mai 2008).

Lääne-Viru maakonnaplaneeringu teemaplaneering. Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused. Seletuskiri I. Rakvere, 2006. - <http://www2.l-virumv.ee/?id=549>
(25. mai 2008).

Lääne-Viru maakonnaplaneeringu teemaplaneering. Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused. Seletuskiri II. Rakvere, 2006. - <http://www2.l-virumv.ee/?id=549>
(25. mai 2008).

11. LISAD

1. Kaart talude asukohtadega (numbrid ühilduvad inventeerimistabelitega)
2. Eisma ja Andi küla väärtushinnangute kaart
3. Eisma inventeerimistabel
4. Andi küla inventeerimistabel
5. Üldlevinud aknatüübid

LISA 5

Üldlevinud aknatüübid

20. saj algul ehitatud hooned
(1890-1910):

1930. aastad:

1910-1920ndad (juugend):

1960. aastatest:

